

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ, ЗМІСТУ І МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті подано авторські пропозиції щодо змісту політики національної пам'яті в Україні як складової гуманітарної політики держави. Висловлюються погляди на необхідність запровадження, принципи, нормативно-правову основу, механізми наукового забезпечення формування політики національної пам'яті.

Ключові слова: гуманітарна політика, політика національної пам'яті, держава і право, наукова діяльність.

Чинне законодавство України визначає завдання гуманітарної політики серед пріоритетів розвитку держави. Стаття 10 «Засади внутрішньої політики в гуманітарній сфері» Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» серед пріоритетів державної політики передбачає «відродження духовних цінностей Українського народу, захист та примноження його культурного надбання, збереження національної культурної спадщини..., відродження та збереження культурної самобутності регіонів..., створення умов для консолідації суспільства на основі національної системи духовних цінностей».

Стан національної пам'яті (важливого елемента етнокультурної та політичної ідентичності громадян України) цілком підпадає під вплив визначених ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» загроз національним інтересам і національній безпеці України, а саме – «намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом недостовірної, неповної або упередженої інформації». В той же час, згаданий Закон відносить «зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві» до числа пріоритетів національних інтересів.

Затверджена Указом Президента України від 8 червня 2012 р. № 389 Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» серед ключових завдань політики національної безпеки у внутрішній сфері визначає створення сприятливих умов для зміцнення єдності українського суспільства на основі європейських демократичних цінностей; збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності; реалізацію комплексу заходів державної політики, спрямованих на консолідацію українського суспільства та пошук загальнодержавного консенсусу щодо ключових питань розвитку держави; запобігання поширенню пропаганди екстремізму, насильства, ксенофобії, релігійної нетерпимості, моральної розбещеності.

Нині як один із перспективних та значущих в державотворчому та соціальному значеннях напрямків досліджень проблем національної пам'яті формується вивчення політики пам'яті як різновиду гуманітарної діяльності держави [1-7] та життєво важливої функції українського суспільства [8].

Метою нашої статті є винесення на обговорення авторських міркувань з приводу творення механізму наукового забезпечення політики національної пам'яті в Україні.

Передовсім доцільно висловити міркування стосовно змісту самого поняття «*політика національної пам'яті в Україні*». На нашу думку, вона виступає важливою складовою гуманітарної політики держави, і являє собою сукупність унормованих в концептуальному й правовому відношеннях принципів, методів та конкретних державних й суспільно-політичних заходів з використання (ураховання) інформації про історичне минуле в процесах національно-державного будівництва й соціокультурного відтворення політичної нації.

Політика національної пам'яті (ПНП) являє собою діалектичний процес взаємодії держави й соціуму (громадянства, суспільних інститутів, окремих соціальних груп тощо) з приводу оцінки соціальної значущості певних історичних подій та процесів, визначення доцільності, місця та ступеню впливу пам'яті про них на хід державно-політичного та соціального розвитку. При цьому ступінь адекватності змісту державних заходів з приводу історичної пам'яті об'єктивним потребам поточного суспільного розвитку обумовлює рівень гармонійності у взаємодії держави та основної частини суспільства, готовність останнього сприймати концептуальні постулати і повсякденну практику політики національної пам'яті.

Змістовна основа, функції, спрямованість та інші сутнісні характеристики цього виду політичної діяльності визначаються, передовсім:

особливостями державно-політичного, суспільно-економічного ладу та апарату державного управління, міжнародного становища держави;

ступенем реального суверенітету країни (народу) у минулому та сьогоденні;

базовими (актуальними) потребами суспільного розвитку, конкретно-історичними викликами, що стоять перед певною державою (політичною нацією, народом тощо);

перебігом історичного минулого, цивілізаційними традиціями певної держави (нації);

особливостями конкретної культурно-освітньої системи, традиційної культури, етноконфесійним складом населення тощо.

Провадження ПНП здійснюється на таких *принципах*:

законності та поваги до невід'ємних прав особи та громадянина;

пріоритетності законодавчо визначених національних інтересів, узгодженості її настанов та змісту із політичним курсом України;

науковості та об'єктивності;

незалежності від кон'юнктурних політичних, корпоративних або нав'язаних ззовні впливів;

громадянської прозорості та ідейно-методологічного плюралізму.

Провідними функціями політики національної пам'яті можна вважати: сприяння утвердженню зовнішньо- та внутріполітичної легітимності державного ладу («історичних прав» держави та політичної нації на існування, суверенітет, існуючу форму державного ладу, територію тощо);

активна участь у творенні офіційної ідеології національно-державного будівництва («національної ідеї»);

забезпечення загальногромадянської ідентичності та лояльності нації до держави, консолідації суспільства навколо базових пріоритетів розвитку; виховання громадянської свідомості та її мобілізація на виконання пріоритетних завдань;

забезпечення конструктивної спадковості різних вікових генерацій як передумови редуплікації суспільного життя та національних традицій;

організацію поширення (пропаганду) суспільно значущих знань щодо подій та процесів національної історії всередині держави та за кордоном, сприяння розвитку загального освітнього й культурного рівня населення; участь у забезпеченні безпеки (через заходи з гуманітарної, інформаційної безпеки, військово-патріотичне виховання громадян) та сприяння зовнішніх умов існування держави.

Реалізація ПНП, як уявляється, передбачає вирішення таких *основних завдань*:

визначення, згідно зі стратегічними потребами розвитку України та її суспільства, змістовних пріоритетів і організаційно-правових засад проведення політики національної пам'яті;

організацію уповноваженими державними установами та об'єднаннями громадян наукових, інформаційно-аналітичних, меморіальних, громадсько-політичних, культурно-просвітницьких та інших заходів, спрямованих на формування та утвердження національної пам'яті;

сприяння державотворчим процесам, формуванню суспільної злагоди, громадянської єдності, патріотичної свідомості, нерозривного гуманітарного простору та міжрегіональної інтеграції в Україні;

збереження, відповідно до чинного законодавства України, духовних та матеріальних носіїв пам'яті про минуле, залучення їх до формування національної пам'яті нинішнього та майбутніх поколінь українського народу;

створення наукових та інформаційно-духовних передумов до відновлення історичної справедливості щодо жертв незаконних та антилюдських діянь та подій, які мали місце в минулому українського народу;

забезпечення належного місця прищепленню науково обґрунтованих знань про минуле на різних рівнях здобуття освіти, у гуманітарній роботі з громадянами України;

поширення об'єктивної інформації про минуле українського народу, його місце у цивілізаційному поступі людства;

допомогу зарубіжному українству, на основі норм міжнародного права та добросусідства, у збереженні національної пам'яті як складової національно-культурної ідентичності;

сприяння забезпеченню інформаційної безпеки, суверенних прав, територіальної цілісності України, її інтеграції в європейський гуманітарний простір.

Основними *формами провадження* ПНП слугують:

визначення уповноваженими державними органами юридичних, концептуальних та організаційних підвалин провадження ПНП (та в цілому нормотворча діяльність у цій сфері);

наукове та аналітичне забезпечення ПНП;

розвиток фундаментальної історичної та інших галузей гуманітарної науки;

цілеспрямована діяльність багаторівневої системи освіти з поширення знань про історію певних народів та держав;

діяльність держави (у т. ч. – разом із об'єднаннями громадян, суспільними організаціями) із публічного відзначення визначних історичних подій, дат, вшанування видатних постатей національної історії тощо;

організація роботи зі створення, розвитку, збереження тощо державно визнаних меморіальних об'єктів (у т. зв. «місцях пам'яті»);

державна діяльність з охорони пам'яток історії та культури;

художня творчість та діяльність засобів масової інформації навколо історичної тематики.

Хоча в Україні відсутній єдиний відповідний нормативний акт, провадження ПНП спирається на низку норм Конституції України (зокрема – її ст.ст. 10, 11, 15, 32, 33, 34, 54), законів України, імплементується у практику державного й суспільно-політичного життя через відповідні Укази Президента України, постанови Верховної Ради України, нормативно-розпорядчі акти Кабінету Міністрів України, профільних відомств та державних установ. Питання, пов'язані із одстоюванням інтересів України у сфері національної (історичної) пам'яті порушуються в певних актах міжнародної діяльності України.

Наукове та аналітичне забезпечення формування державної політики з питань національної пам'яті (координацію наукових досліджень та підготовку аналітичних матеріалів з питань національної пам'яті) покладено на Український інститут національної пам'яті (УІНП) відповідно до Положення про УІНП, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2011 р. № 74.

Національна пам'ять є невід'ємною духовно-культурною та суспільно-політичною складовою існування української політичної нації (громадянської спільноти), дієвим чинником ідейно-духовного буття України, важливою передумовою забезпечення консолідації української політичної багатонаціональної спільноти (далі – український народ) в інтересах прогресу нашої держави як демократичної, соціальної європейської країни.

Проте упродовж періоду розвитку України як суверенної держави ПНП творилася здебільшого ситуативно, зазнавала впливу політичної кон'юнктури, корпоративних інтересів. В її основу не було покладено прийнятних для суспільства, науково обґрунтованих, закріплених у нормативно-правовому відношенні принципів і настанов розробки та реалізації політики національної пам'яті як цілеспрямованого й безперервного комплексу заходів, що розробляються й здійснюються органами влади (за участю об'єднань громадян) із метою формування колективної пам'яті через систему засобів масової інформації, освіти, науки, культури, комеморативної діяльності тощо.

Формуванню громадянські лояльної моделі пам'яті серйозно перешкоджає й відсутність чітко артикульованої загальнодержавної доктрини (концептуального бачення) перспективного суспільного розвитку («національної ідеї»), як базового документу, що визначає й пріоритети політики національної пам'яті.

Крім того, внаслідок тривалого бездержавного існування України, наявності суттєвих регіональних, соціокультурних, етноконфесійних відмінностей, різкого соціального та партійно-політичного розшарування суспільства, негативних зовнішніх інформаційних впливів національна пам'ять українського народу набула порубіжного, строкатого, транзитного характеру. На її формування та функціонування багато у чому впливає конфліктний характер моделей пам'яті (передовсім – «української радянської» та «української національно-громадянської» моделей), відсутність у певній частині населення усвідомленої громадянської самоідентифікації, або перевага локальної ідентичності над загальнодержавною.

Концептуальна невизначеність та організаційно-правова неврегульованість політики національної пам'яті та її наукових засад є серйозною перешкодою для зміцнення легітимності національної державності, мобілізації духовних сил українського народу на розв'язання стратегічних проблем розвитку України.

Досвід періоду незалежності України свідчить, що кон'юнктурне використання або тенденційне тлумачення історичного матеріалу перетворює його на зброя політичного протистояння, розпалення міжнародної ворожнечі, ксенофобії, національної або релігійної нетерпимості з боку окремих політичних формувань та громадських організацій, ускладнює діалог між суспільними, національними, регіональними спільнотами, ставить під загрозу збереження громадянської злагоди й територіальної цілісності України, а також відкриває шлях до маніпулювання історичною свідомістю зі сторони зовнішніх сил.

Водночас аналіз стану наукової розробки проблем національної пам'яті свідчить про недостатню ступінь розвитку в Україні досліджень теоретичних та прикладних проблем національної пам'яті; впливу державотворчих та цивілізаційних процесів на формування національної пам'яті; міжнародних, етнонаціональних та релігійних чинників національними пам'яті; впливу на національну пам'ять соціальних і духовно-культурних чинників; феномену трагедій народів України.

Відтак реалізація політики національної пам'яті є одним із пріоритетів гуманітарної політики держави, потребує цілеспрямованих і злагоджених зусиль держави й суспільства, має здійснюватися на довгостроковій, нормативно визначеній основі, та зумовлюється актуальними потребами стратегії розвитку України у ХХІ столітті.

Важливою передумовою забезпечення ефективності політики національної пам'яті, виведення її з під впливу конфронтаційних політизованих впливів, є її ґрунтовне наукове забезпечення. Воно має бути підпорядковане завданням побудови й гармонійного розвитку держави, досягненню громадянської злагоди, консолідації суспільства довкола спільного минулого, вихованню засобами історії патріотичної свідомості, причетності до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей власної країни.

Здійснення цілеспрямованого наукового забезпечення ПНП визначається необхідністю:

- цілеспрямованого й безперервного наукового забезпечення зусиль держави зі збереження й примноження національної пам'яті українського народу в рамках забезпечення гуманітарної політики в Україні;

- активізації дослідження теоретико-методологічних та науково-практичних проблем функціонування механізмів національної пам'яті, їх впливу на суспільно-політичний та духовно-культурний розвиток українського народу;

- поглибленого вивчення подій і процесів вітчизняної історії, які справили вирішальний вплив на розвиток українського народу;

- посилення уваги суспільства до вузлових подій та процесів вітчизняної історії, забезпечення зміцнення ідейно-духовної єдності та політичної ідентичності української нації;

- сприяння поширенню серед міжнародної спільноти, з урахуванням національних інтересів України, наукової інформації щодо історичних підстав легітимності та територіальної цілісності України;

- розробки науково обґрунтованих рекомендацій вищим органам влади та управління з розробки та провадження оптимальної моделі політики національної пам'яті в Україні.

При цьому наукове забезпечення розвитку національної пам'яті про державотворчі, соціально-економічні, духовно-культурні традиції й досягнення, бойову й трудову звитягу, історичні трагедії українського народу

має спрямовуватися на *розв'язання завдань*, які мають вагоме суспільно-політичне значення:

концептуальне обґрунтування цілісної моделі української національної пам'яті;

налагодження, в межах компетенції УІНП, процесу безперервного наукового, аналітичного та інформаційного супроводу політики національної пам'яті;

сприяння державотворчим процесам, формуванню суспільної злагоди, громадянської єдності, патріотичної свідомості, нерозривного гуманітарного простору та міжрегіональної інтеграції в Україні;

узгодження існуючих моделей та різновидів пам'яті, поступове усунення розбіжностей у процесі формування національної ідентичності та формування загальноукраїнської моделі пам'яті;

збереження й творче використання історичного досвіду та цивілізаційної спадщини, наслідування й розвиток кращих рис традиційної ментальності українського народу;

формування у громадян України розуміння тягlosti вітчизняного минулого, почуттів національної та громадянської гідності, патріотизму, мобілізації духовних сил і творчого потенціалу українського народу;

забезпечення духовного зв'язку між поколіннями, виховання поваги до спільного минулого, гордості за досягнення предків і пошани до їх жертвості;

створення наукових та інформаційно-духовних передумов до відновлення історичної справедливості щодо жертв історичних трагедій українського народу;

допомога зарубіжному українству, на основі норм міжнародного права та добросусідства, у збереженні національної пам'яті як складової національно-культурної ідентичності;

подальший розвиток фундаментальних і прикладних напрямів ряду галузей гуманітарної науки в Україні;

унормування науково-організаційних засад діяльності Українського інституту національної пам'яті як науково-дослідної установи, що перебуває в управлінні Кабінету Міністрів України.

Нормативно-правову основу цього виду наукової діяльності становлять Конституція України, закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інформацію», «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років», «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», «Про Національний архівний фонд та архівні установи», «Про державні цільові програми», «Про авторські та суміжні права», Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» та інші правові акти.

Наукове забезпечення політики пам'яті ґрунтується на таких провідних *принципах*:

відповідності конституційно-правовому полю, нормативно визначеним завданням гуманітарної політики України;

незалежності від кон'юнктурних політичних, корпоративних або нав'язаних ззовні впливів;

прагнення до наукової об'єктивності у дослідницькій діяльності;

творчого урахування сучасних вітчизняних та зарубіжних профільних теоретико-методологічних доробків;

громадянської прозорості та ідейно-методологічного плюралізму.

Основними шляхами і способами наукового забезпечення політики національної пам'яті можуть розглядатися:

у сфері аналітичного забезпечення:

розробка пропозицій щодо вдосконалення актів законодавства з питань національної пам'яті;

експертиза профільних нормативно-правових актів у сфері гуманітарної політики, пов'язаних із проблематикою національної пам'яті;

розробка рекомендацій та інших аналітичних документів для вищих органів державної влади та управління;

надання науково-експертної допомоги Кабінету Міністрів України та іншим органам державної влади і управління у міжнародному співробітництві з гуманітарних проблем, зокрема з українцями за кордоном;

виконання профільних запитів вищих органів влади та управління, громадсько-політичних об'єднань, громадян України та іноземних держав;

здійснення моніторингу громадської думки щодо питань національної пам'яті.

у сфері наукових розробок:

створення сучасної наукової моделі політики національної пам'яті в Україні;

дослідження механізмів формування національної пам'яті та їх вплив на етнокультурний та суспільно-політичний розвиток України;

вивчення суспільно важливих історичних процесів та подій, які справили вирішальний вплив на цивілізаційний поступ та формування національної пам'яті в Україні;

проведення фундаментальних та науково-практичних досліджень, підготовка монографічних видань, наукових статей, дисертаційних праць, доповідей, оглядів, наукових статей та науково-довідкових видань;

пошук, дослідження та публікація архівних документів щодо значущих подій національної історії, які справили помітний вплив на національну пам'ять українського народу;

підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації – спеціалістів з актуальних проблем національної та історичної пам'яті;

проведення наукових конференцій, нарад, «круглих столів», семінарів та інших зібрань з актуальних проблем національної пам'яті.

у сфері інформаційного забезпечення:

ініціювання, а також інформаційний супровід заходів держави з ушанування пам'ятних дат, подій, історичних постатей, відповідних проблем міжнародного співробітництва в гуманітарній сфері, акцій освітнього та патріотичного характеру;

популяризація наукових та аналітичних розробок шляхом випуску друкованої продукції, оприлюднення та обговорення на офіційному Веб-ресурсі УІНП;

просвітницька робота, взаємодія із громадськими організаціями та засобами масової інформації.

Налагодження наукового забезпечення формування політики національної пам'яті дозволить, на нашу думку, досягти таких суспільно значущих *результатів*:

досягнення цілеспрямованого й безперервного наукового та аналітичного забезпечення політики формування національної пам'яті українського народу як складової гуманітарної політики в Україні;

активізація довгострокових фундаментальних досліджень теоретико-методологічних та науково-практичних аспектів національної пам'яті, їх впливу на суспільно-політичний та духовно-культурний розвиток українського народу;

сприяння збереженню, консолідації українського суспільства, формуванню патріотичних почуттів та громадянської лояльності його членів;

формування несутеречливої, інтегративної та мобілізуючої концепції національної пам'яті, яка б становила науково обґрунтовану основу державної політики національної пам'яті;

мінімізації проявів суспільно-політичної конфронтації із застосуванням свідомо загострених контраверсійних інтерпретацій ключових подій і постатей вітчизняної історії;

сприяння відсічі спробам ззовні маніпулювати історичною інформацією з метою своєкорисливих впливів на свідомість громадян України;

поширення серед міжнародної спільноти науково обґрунтованої інформації щодо цивілізаційних здобутків українського народу, історичних підстав легітимності та територіальної цілісності України.

Національна пам'ять слугує одним із головних чинників життєздатності народу. Історія переконливо довела, що дух народу, мобілізація колективної історичної творчості людей є одним із важливіших чинників, які визначають долю націй та держав, виступають самі по собі надзвичайно потужним «стратегічним ресурсом», зумовлюючи історичні перемоги при вочевидь несприятливих обставинах матеріального порядку, асиметрії у співвідношенні сил з конкурентним середовищем тощо. На цьому особливо важливо наголосити за умов, коли в Україні все ще не зупинено взаємопов'язані процеси деградації продуктивних сил, науково-освітньої та культурно-духовної сфер, занепаду традиційної суспільної моралі.

Розробка концептуальних та організаційно-правових засад наукового забезпечення формування політики національної пам'яті відповідає і модерним світовим напрямкам розвитку гуманітарної науки. Вивчення феномену історичної (колективної, соціальної, національної) пам'яті кілька десятиліть тому вже набуло характеру інноваційної, міждисциплінарної сфери наукових пошуків. Проте можна констатувати, що українському суспільствознавству доводиться долати відставання у цій галузі, яке утворилося в силу відомих панівних ідеологічних настанов радянських часів. При цьому опанування зарубіжним досвідом одночасно передбачає і незалежне розгортання самодостатньої вітчизняної наукової школи з теорії пам'яті, покликаної давати відповіді на виклики непростого розвитку гуманітарної сфери в сучасній Україні.

Список використаних джерел:

1. Солдатенко В. Ф. Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення / В. Ф. Солдатенко // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць. – К., 2011. – Вип. 1. – С. 7–25.
2. Солдатенко В. Пам'ять. Історична пам'ять. Національна пам'ять / В. Ф. Солдатенко // Українознавство. – 2011. – № 2 (39). – К., 2011. – С. 139–140.
3. Солдатенко В. Ф. Українському інституту національної пам'яті – наукове спрямування / В. Ф. Солдатенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/1585.htm>.
4. Солдатенко В. Як не розчинитися у глобалізованому світі: проблеми наукового забезпечення формування політики національної пам'яті в Україні / В. Ф. Солдатенко, Д. В. Веденєєв // Україна дипломатична. – 2012. – Вип. XIII. – С. 687–715.
5. Зерний Ю. О. Історична пам'ять як об'єкт державної політики / Ю. О. Зерний // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1. – С. 71–76.

6. Зерній Ю. О. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан / Ю. О. Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 – С. 41–51.

7. Симоненко І. М. Особливості структури історичної пам'яті Українського народу та шляхи формування національного історичного наративу / І. М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1 – С. 51–61.

8. Див.: Волянчук О. Я. Суспільна пам'ять в контексті розвитку політичної свідомості в сучасній Україні / О. Я. Волянчук. – Автореф. дис. канд. політ. наук. 23.00.01. – К., 2012. – 20 с.

Веденеев Д. В. Научное обеспечение формирования политики национальной памяти в Украине: к вопросу об определении принципов, содержания и механизмов реализации.

В статье представлены авторские предложения относительно содержания политики национальной памяти в Украине как составной части гуманитарной политики государства. Высказываются взгляды на необходимость внедрения, принципы, нормативно-правовую основу, механизмы научного обеспечения формирования политики национальной памяти.

Ключевые слова: гуманитарная политика, политика национальной памяти, государство и право, научная деятельность.

Vyedyenyeyev D.V. Scientific support of the formation policy of national memory in Ukraine: the question of determining the principles, content and implementation mechanisms.

The article presents author's views on the content of the policy of national memory Ukraine as part of state humanitarian policy. It expressed views on the need to implement the principles, legal framework, and mechanisms for providing the scientific policy of the national memory.

Key words: social policy, the policy of national memory, the state and law, scientific activity.